

poate fi utilă, mai ales prin provocarea de a preciza mai bine un alt tip de demers, care ar căuta să evite aplicarea mecanică în interpretarea descoperirilor arheologice atât a unor scheme istorice, cât și a unor modele antropologice convenabile. Așa cum am încercat să sugerez în

această recenzie, și unele, și celelalte, aplicate necritic, produc mai ales cadre extrem de rigide de interpretare.

Dorin Sârbu

FLORIN FODOREAN, *Drumurile din Dacia romană*, Editura Napoca Star, Cluj-Napoca, 2006, 448 p.

Spre deosebire de alte țări, unde studiul drumurilor romane constituie un domeniu foarte bine conturat, în cercetarea arheologică și istorică românească lucrul acesta nu se întâmplă. Dacă în țări precum Anglia, Franța, Spania sau Italia problematica complexă a drumurilor romane se bucură deja de programe și proiecte de cercetare bine articulate și de publicații ale rezultatelor cercetărilor, numeroase și pe măsură, la noi, dar și în alte țări învecinate (de observat că sunt țări din SE Europei, din fostul bloc comunist!) acestea lipsesc. Literatura științifică europeană dedicată drumurilor romane cuprinde o serie de monografii privind căile de circulație, sistemul acestora din diferite provincii și chiar monografiile de drumuri.

Deși la începutul secolului al XX-lea un început timid a fost făcut de Emil Panaitescu care publica, în 1938, *Le grandi strade romane in Romania*, într-o colecție – *Quaderni dell'Impero. Le grandi strade del mondo romano* – care încerca tratarea acestui subiect pentru fiecare provincie a Imperiului Roman, ulterior cercetarea căilor romane de comunicație a fost practic abandonată. În ultimii ani tema drumurilor apare dispart în articole de specialitate, fiind determinată, în cele mai multe cazuri, de unele descoperiri sau de unele cercetări de topografie istorică. Și aceasta în condițiile în care, oricare ar fi aspectul studiat din istoria unei provincii, nu se poate fără a se face referire la drumurile romane.

Recent, Dacia a intrat în categoria provinciilor pentru care există lucrări monografice care tratează sistemul căilor de comunicație romane prin publicarea lucrării lui Florin Fodorean, *Drumurile din Dacia romană*, la Editura Napoca Star, Cluj-Napoca în anul 2006. Această lucrare reprezintă varianta actualizată a lucrării de doctorat susținută de autor în cadrul Facultății de

Istorie și Filosofie a Universității „Babeș-Bolyai” în anul 2004. Pentru cei interesați de acest subiect numele autorului nu este cu totul nou, articolele sale, publicate anterior susținerei tezei demonstrând interesul deosebit pentru acest subiect, abordat din diferite perspective.

De la bun început trebuie să spunem că ne aflăm în fața unei lucrări de excepție, care acoperă toate aspectele ce sunt de avut în vedere atunci când se întreprinde analiza căilor de comunicație romane. Alcătuită ca „o monografie de largă respirație”, așa cum spune în introducere profesorul Mihai Bărbulescu, cartea lui Florin Fodorean abordează pe rând izvoarele antice, medievale și moderne, traseele rutiere, transporturile, elementele constructive și juridice, elementele de viață cotidiană etc. propunând totodată și metodologia de cercetare a căilor de comunicație din provincia nord-dunăreană. Lucrarea este structurată după cum urmează: Prefață (p.11-12, prof. Mihai Bărbulescu), Introducere (p. 13-15). Cap. I Rețeaua rutieră din Imperiul Roman în epoca Principatului (p. 17-53), cap. II Izvoare privind drumurile din Dacia Romană (53-101), cap. III Rețeaua rutieră din Dacia romană (101-329), cap. IV Rolul strategic și economic al drumurilor din Dacia romană (329-347), cap. V Transportul în Dacia romană (347-353), cap. VI Drumurile romane după părăsirea Daciei (353-363), cap. VII Concluzii. Metodologia cercetării drumurilor romane. Aplicarea metodelor și perspective (363-389); tabele (p. 389-397) (1. Izvoarele epigrafice privind drumurile din provincia Dacia, 2. Infrastructura, suprastructura și principalele caracteristici tehnice ale drumurilor romane din Dacia Porolissensis, 3. Infrastructura, suprastructura și principalele caracteristici tehnice ale drumurilor romane din Dacia Superior), o hartă (drumurile din Dacia romană, p. 398), 15 planșe

(p. 399-413); bibliografie (p. 416-432), rezumat în limba engleză (p. 433-448).

Din simpla enumerare a titlurilor capitolelor se poate observa că monografia de față acoperă toate fațetele unui subiect extrem de complex, fiind totodată bine structurată și documentată. Cum era și firesc, autorul pornește de la prezentarea rețelei rutiere din Imperiul Roman în timpul Principatului (cap. I). Sunt prezentate pe rând izvoarele antice, terminologia, clasificarea, caracteristicile tehnice și metodologia după care acestea sunt cercetate. Acest capitol îl familiarizează pe cititor cu problematica drumurilor romane, și-l pregătește pentru capitolul următor, cel mai important și consistent al lucrării, destinat drumurilor din Dacia romană: Cap. III Rețeaua rutieră din Dacia romană, cu următoarele subcapitole: 1. Premise. Drumurile în Dacia înainte de romani; 2. Evoluția cercetărilor privind drumurile din Dacia romană; 3. Clasificarea drumurilor din Dacia romană; apoi autorul analizează fiecare provincie în parte și la fiecare dintre ele se ocupă de: trasee; infrastructura, suprastructura și principalele caracteristici tehnice ale drumurilor din provincia respectivă; mai departe, pentru Dacia romană analizează: materiale de construcție, forța de muncă, trama stradală a unor orașe și așezări din Dacia (Porolissum, Napoca, Potaissa, Apulum, Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Tibiscum, Drobeta, Romula, Alburnus Maior, Micia, Sucidava); drumurile din interiorul castrului din Dacia, tehnica de construcție (pentru fiecare provincie în parte); podurile din Dacia romană; transportul fluvial și pe râurile interioare.

Lucrarea se încheie cu capitolele despre rolul strategic, transport, drumurile romane după părăsire, concluzii metodologice și concluzii generale.

Cele câteva observații pe care le prezentăm mai jos cu privire la conținutul și structura lucrării nu-i știrbesc cu nimic meritele, căci, așa cum am spus deja, lucrarea este în opinia noastră una de excepție. În categoria lucrărilor generale, ediția a II-a a lucrării lui Raymond Chevallier, *Les voies romaines*, publicată în 1997, mult mai amplă decât prima, publicată în 1972, nu a fost inclusă. Credem, de asemenea, că analiza *cursus publicus* ar fi fost ceva mai nuanțată dacă autorul ar fi avut în vedere două lucrări importante despre serviciul de transport al mărfurilor și persoanelor ca și de transmitere a informațiilor, elaborate de C. Corsi și F. Crogiez.

Referindu-se la drumurile din Dacia Porolissensis, autorul începe prezentarea acestora cu *via militaris*: Potaissa-Napoca-Porolissum. Este adevărat că majoritatea drumurilor au fost construite cu prilejul operațiilor militare, cu aprobarea senatului. Aceasta este prima cauză pentru care, în timpul Republicii, dar și mai târziu, se vorbește despre și apare în izvoare denumirea de *viae militares*. La ce tip anume de drum, precum și intervalul de timp în care a fost folosit acest termen nu ne este deloc clar. Termenul de *via militaris* este folosit de Cicero atunci când se referă la Via Egnatia, de-a lungul căreia se găseau tabere militare, o inscripție de la Hadrian care se referă la un drum în Egipt, de-a lungul Mării Roșii, jalonat de stații și forturi, o inscripție de la Nero, care menționează construcția în Thracia, din ordinul împăratului, de către guvernator, de *tabernae* (=hoteluri private, apropiate de *caupones*) și *praetoria* (=stații întreținute de orașe). Alte dovezi în sprijinul existenței unei cartografii militare le avem din sursele scrise, spre exemplu Titus Livius, Pliniu cel Bătrân, Suetoniu etc. În plus, existența unei cartografii militare este atestată și de inscripții care menționează chorografi, care nu numai că făceau planurile dar le și gravau pe plăci de bronz. Tacitus mai ales vorbește despre legătura între descoperirile geografice și cuceririle militare. Același tip de mențiune apare și în panegyricul lui Traian.

Mențiunile care fac referire la acest aspect sunt totuși puține din cauza modului în care era conceput tipul acesta de documente, dar și ca urmare a faptului că ele nu erau la îndemână oricui (secretul de stat); cine la Roma poseda o hartă era bănuțat că nutrește ambiții ce le depășesc pe acelea ale unui simplu cetățean; la Roma, mai mult ca oriunde, geografia are o semnificație politică. Având în vedere toate acestea, credem că se impunea o discuție ceva mai nuanțată asupra termenului, mai ales că, așa cum am arătat pe scurt, sursele istorice lasă loc la interpretări diferite ale termenului.

Referindu-se la istoricul cercetărilor privind drumurile romane din Dobrogea, autorul nu se referă în niciun fel la contribuțiile lui Vasile Pârvan, care sunt esențiale. Nu se poate vorbi despre drumurile romane din Dobrogea fără a se face referire la *Ulmetum I*, publicat în *Analele Academiei Române. Memoriile Secției Istorice*, unde autorul schițează, în linii mari, rețeaua

drumurilor romane, care, cu mici modificări, este în continuare valabilă.

Prezentând *Tabula Peutingeriana*, una dintre sursele esențiale pentru orice lucrare care tratează despre rețeaua de drumuri din Imperiul Roman, autorul nu se referă deloc la ipotezele discutate de diferiți cercetători privind forma alungită a acesteia și nici nu expune toate datele propuse pentru acest document.

În timpul cercetărilor sale, autorul a beneficiat de ajutorul unui topometru, ceea ce i-a ușurat mult misiunea, dar i-a și asigurat, în egală măsură, acuratețea și exactitatea înregistrărilor. Alte drumuri au fost cercetate personal de autor. În funcție de informația disponibilă, unele trasee sunt mai bine prezentate decât altele, câteva reprezentând adevărate studii de caz.

Așa după cum am menționat, autorul și-a susținut lucrarea de doctorat în 2004; doi ani mai târziu lucrarea, revăzută și actualizată, este publicată de Editura Napoca Star. Nu putem decât să apreciem rapiditatea cu care aceasta a fost pusă la îndemâna cercetătorilor, dar și a publicului larg, și nu putem decât să ne dorim ca

aceasta să se întâmple pentru cât mai multe teze de doctorat susținute.

Ne aflăm, așadar, în fața unei lucrări excepționale și nu putem, în finalul acestei prezentări, decât să repetăm ceea ce autorul însuși menționează în introducerea lucrării, și anume: oricât de completă ni se pare, lucrarea nu reprezintă decât un început pentru astfel de analize. Cercetările asupra drumurilor romane acoperă domenii variate și, ca urmare, nu pot fi realizate de către un singur cercetător. Ele se bazează pe lucrul în echipă, în care colaborează specialiști din diferite domenii. Lucrarea lui Florin Fodoran este o sinteză de la care se poate oricând porni pentru rafinarea și nuanțarea cercetării științifice. Este, poate, momentul în care ne putem gândi la o direcție specială de cercetare a rețelelor de drumuri antice și în arheologia românească.

Adriana Panaite

VICTOR COJOCARU, VICTOR SPINEI (ed.), *Aspects of Spiritual Life in South East Europe from Prehistory to the Middle Ages*, Iași, Editura Trinitas, 2004, 399 p.

În ultimii ani, asistăm în România, ca de altfel în întregul spațiu est-european, la o avalanșă de *Omagii* și de publicări de acte de simpozioane, colocvii și congrese. Acest boom editorial, binevenit, de care beneficiază și breasla arheologilor și antichizanților, aduce cu el însă, din păcate, o mare vizibilitate a problemelor de care suferă durabil istoria antică (și în general scrisul istoric) în România, cu atât mai surprinzătoare în condițiile în care dezbateră neangajată și eliberată de presiuni politice și ideologice ar trebui să primeze.

Uneia din temele în vogă, „cultura materială” din epoca materialismului dialectic – o farsă ideologică, dat fiind nivelul rudimentar de argumentare –, i s-a alăturat de mult un alt concept la fel de problematic, „viața spirituală”. Acest cuplu simplist a devenit de mai multe decenii o evidență a arheologiei românești. Mai recent, datele arheologice sînt radical reinterpretate, aproape orice manifestare fiind acum redusă la ritualuri, magie și „aspecte spirituale”, investite cu o atractivitate remarcabilă.

Volumul de față publică actele unui colocviu ținut la Iași, în octombrie 2004, la care au participat istorici din România, Republica Moldova și Ucraina. Cele 24 de contribuții (multe însoțite de ilustrații), urmate de o listă de abrevieri, sunt redactate în engleză, franceză, germană și rusă.

După o prefață de Victor Spinei, volumul debutează cu un „cuvânt de binecuvîntare” al Mitropolitului Moldovei și Bucovinei, Daniel (actualul patriarh), intitulat „Worship – The Kernel of Culture”, destinat „servirii adevărului istoric și a spiritualității sacre”, care nu și-ar avea locul într-un colocviu patronat de Academie. Această convență mutual încurajată între instituții științifice și BOR nu este deloc de bun augur. Înscrierea în tematica spirituală a acestei reuniuni nu ar fi trebuit pusă în legătură cu spiritul religios ortodox, pentru a evita ancorarea în prezent a unor dimensiuni diferite ale trecutului.

Observăm în destule dintre articole o schimbare doar de registru, suprapus de aceeași